

Wildemannen en krokodillen

Zonder zijn fles zou de Nederlandse en in het bijzonder de Schiedamse jenever nooit die wereldverbreide en wereldvermaarde drank zijn geworden die het in de achttiende en negentiende eeuw was. Tot in alle uithoeken van de toenmalig bekende wereld – en zelfs onbekende zou later blijken toen ontdekkingsreizigers de laatste niet geëxploreerde streken van Afrika in kaart brachten – werd jenever gedronken. Want het verhaal dat ontdekkingsreizigers diep in de binnenlanden van Afrika bij tot dusver onbekende stammen onthaald werden met de bekende Hollandse jeneverfles, berust op waarheid.

Als betaalmiddel in de intercontinentale handel waren de kisten en flessen jenever de blanken al tientallen jaren eerder voorgestaan.

De vele honderden verschillende exportetiketten die ons uit de negentiende eeuw zijn overgebleven, tonen bijna even zovele symbolen die de consument in verre landen wél maar de Nederlander geenszins zullen hebben aangesproken. Wat zou men in dit kikkerland ook kunnen aanvangen met een afbeelding op het etiket van een varkentje dat met een fles jenever in de poot op de rug van een krokodil een rivier oversteeft. Of met een de ongetemde mustang, de haren wild wapperend in z'n verzet tegen de toom, waarmee de oer-Schiedamse Daniël Visser op de Midden-Amerikaanse markt opereerde. Dat etiket was bestemd voor de gaucho's die wisten hoe een wild paard tot kalme moest worden gebracht.

Op diezelfde gronden werd de mustang door Daniël Visser op de flessen, bestemd voor het Andesgebied vervangen door een lama. Niet alleen zijn paarden in dit gebied zeldzaam, in taalheid, werklust en inzetbaarheid in dat bergachtige gebied worden ze verre overtroffen door die spuwende, zelden goedgemutste maar autochtone wolleverancier.

Distillateur Herman Jansen ontdekte dat in het zuiden van de Verenigde Staten goed geld viel te verdienen met het kardinaalvogeltje; een totem van de Apache en tot op de dag van vandaag een symbool van betekenis al was het alleen maar door de roemruchte St. Louis Cardinals die al sinds jaar en dag een prominente rol spelen in de American football league. Dezelfde jenever verkocht Herman Jansen in de Indische archipel onder een etiket waarin een welgestelde planter zijn drankje ontvangt van een onberispelijk geklede Javaanse bediende.

Ook de dranken waarmee oorlogvoerende Zuid-Afrikaanse boeren zich met het geweer op de knieën lieten afbeelden, Simon Bolivar in Zuid Amerika werd verheerlijkt en waarmee een heuse dokter in West-Afrika genezing van alle kwalen – inclusief botbreuken – beloofde, zullen weinig van elkaar hebben verschild. Het waren stuk voor stuk jeneveren en met maar heel weinig uitzonderingen afkomstig uit Schiedam.

De geweldige verspreiding die de Schiedamse jenever tussen pakweg 1760 en 1880 bereikte, heeft alles te maken met de grote veranderingen in het wereldscheepvaartverkeer, de groei

van de wereldbevolking en het ontstaan van nieuwe, zelfstandige staten. Een bijkomende factor was dat jenever op vrij eenvoudige wijze wordt gestookt en dat de Hollandse distilleerderijen een ruggensteun vonden in een bij uitstek maritieme en mercantiele natie waarin de noodzakelijke grondstoffen bovendien ruim voorhanden waren. Whisky en cognac waren geen serieuze concurrenten voor de Nederlandse jenever. De aard van de Franse handelsbetrekkingen en de lange aan- en afvoerwegen wekten de exportontwikkeling van

cognac niet in de hand terwijl whisky – in Engels perspectief dan – gestookt werd door baardige en opstandige clans in het noorden en overzee door ongecivileerde Ieren die ten opzichte van het negentiende-eeuwse Albion nog praktisch in knechtschap verkeerden.

Een min of meer serieuze concurrent was de London dry gin, door velen beschouwd als een kopie van de Nederlandse jenever ('gin' is ook een verbastering van 'geneva' ofwel jenever).

Voor dit typische Londense product – berucht waren de ginhuizen – beschikten de distillateurs wel over goede afzetkanalen, maar weer niet over de rijkdom aan grondstoffen waarover de Nederlandse en Belgische distillateurs konden beschikken. Jenever was duidelijk in het voordeel.

In de tweede helft van de negentiende eeuw nam de Nederlandse export van gedistilleerd zulke vormen aan dat verschillende grote exporteurs zoals Blankenheim & Nolet in Rotterdam, Kiderlen en Henkes in Delfshaven en Hasekamp in Schiedam eigen schepen in de vaart brachten. De meeste onderhielden regelmatige diensten op Afrikaanse en Amerikaanse havens. Caribische eilanden als St. Kitts en Barbados werden vaste steunpunten van waaruit het zuidelijke en het noordelijke deel van het Amerikaanse continent werden bediend. Dat gebeurde overigens lang niet altijd onder de naam van de Nederlandse producent. Een groot deel van de flessen vond z'n weg onder de naam van in deze streken bekende handelshuizen, die de etiketten overigens van hun Nederlandse leveranciers overnamen en van hun eigen naam mochten voorzien. De afbeelding en compositie werd meestal wel gehandhaafd, evenals stevast de toevoeging 'Schiedam'. De naam van de stad was een soortnaam geworden en een kwaliteitsgarantie tegelijkertijd. Ook Blankenheim & Nolet en zelfs de uit Den Haag afkomstige in Delfshaven gevestigde Henkes vermeldde onder de lauwerkrans van erezegels op zijn etiketten 'Delfshaven by Schiedam'. De kopers mochten z'n product 'ns voorbijlopen omdat het niet uit Schiedam afkomstig was en dus geen zuivere koffie cq. jenever zou zijn.

Concurrent in het Caribische gebied was de overal verkrijgbare, goedkope en makkelijk te produceren rum: een distillaat uit de zoete afvallen van de suikerplantages en colawijnen en distillaten die gemaakt werden met dezelfde

vruchten die ook hun naam en smaak geven aan de Coca Cola.

De Schiedammers wisten daar overigens raad mee. Ook hier werd rum gestookt alsmede colawijnen gemaakt met de colanoten die speciaal voor dit doel in Nederlands Indië werden verbouwd. En ook hier profiteerde men van de wereldnaam van Schiedam. Terwijl de lokale rum als naamloze piratendrank door de allerarmsten werd gedronken, bezat de Schiedamse rum een zekere chic, ook door de aangepaste kleurige etiketten die gewaagden van een heroïsch verleden, verborgen schatten en helden van de vrijheidstrijd. Nauwkeurig werd er bij dit alles op toegezien, dat zwartjes een nederige plaats hadden en dat de helden zich met een blanke Zuid-Amerikaanse nationaliteit lieten identificeren. Aan Engelsen en Fransen hadden de eilandbewoners een broertje dood.

Eenvormig waren ook de flessen waarin de Schiedamse jenever aan de man werden gebracht. Deze waren praktisch zonder uitzondering van het taps toelopende, vierkante en breed geschouderde model dat bekend is geworden onder benaming 'kelderfles'.

Vrijwel de gehele export van jenever en ander gedistilleerd vond plaats in deze glazen verpakkingen. Export op fust was een te verwaarlozen uitzondering.

De flessen werden vervaardigd door de verschillende glasfabrieken in en rondom Schiedam. Ze werden geblazen in driedelige of tweedelige vormen die met de voet door de glasblazer werden bediend. Hoewel Schiedam bekend staat als de grootste jeneverstad ooit, waarop het hoogtepunt zeventien molens en meer dan vierhonderd mouterijen, branderijen en distilleerden bij de productie van jeneveren en likeuren betrokken waren, gaven de arbeidsintensieve glasfabrieken aan méér mensen werk.

De kelderfles was ontstaan uit de vierkante flessen die vanwege het gemak ervan op reizen en voor vervoer van wijnen en gedistilleerd over grote afstanden werden gebruikt en al sedert de Romeinen voorkomt.

De naam is afkomstig van de benaming 'kelder' voor de compacte kisten waarin de flessen met twaalf tegelijk werden verpakt. Elke fles had een strooien huls die ervoor zorgde dat de inhoud stevig en zacht stond vastgeklemd en de reis met sleeperskarren, zeilschepen en dragers onbeschadigd kon doorstaan. De tapse vorm van de flessen maakte het vullen van de kisten met de strohulzen en flessen een stuk eenvoudiger.

Vierkant waren ook de flessen waarin de schnapps werd verkocht. Deze verschilden van de kelderfles doordat de vorm geheel recht was en dat voor schnapps-flessen vaak blank glas werd gebruikt terwijl kelderflessen per traditie uit groen (door glasfabrikanten 'zwart' genoemd) glas werden geblazen. Schnapps, dat oorspronkelijk een noordduitse jenever met een eigen karakteristiek was, werd beter en lekkerder in Schiedam en Delfshaven gedistilleerd dan in Hamburg. De verkoop geschiedde echter veelal door tussenkomst van Duitse handelshuizen die hun naam ook op het etiket lieten afdrucken. Schnapps neigt door het ruime gebruik van karweizaad en anijs meer naar de Deense aquavit en was met name in het westen van de Verenigde Staten zeer populair. Het feit dat veel kolonisten in de westelijke staten van Duitse herkomst waren zal daaraan niet vreemd zijn geweest. De allereerste krant die in de negentiende eeuw in San Francisco werd gedrukt verscheen ook in het Duits.

Het verval van de export van de Schiedamse jenever kan worden toegeschreven aan verschillende oorzaken. De 'ierlandisatie' en 'britannisering' van het Noord-Amerikaanse continent (er wonen meer Ieren in de Verenigde Staten dan in Ierland zelf) versterkten de opkomst van de 'bourbon' als nationaal gedistilleerd. De Verenigde Staten beschikken over haast onbepaalde graanreserves, waarbij het goedkope maïs een uitstekende grondstof bleek voor het vervaardigen van inlandse whisky. Elders ontdekten nationale regeringen dat het gedistilleerd een nog betere bron van inkomsten werd als niet alleen de import en verkoop ervan werd belast maar de fiscus zichzelf ook nog inkomsten verschafte uit accijnzen op grondstoffen en productie en zelfs productiemiddelen. De Hollandse jenever veranderde hiermee van een welkome bron van (neven)inkomsten tot concurrent van het nationale product. Enkele distillateurs ondervonden deze protectie van regionale markten door het stichten van distilleerderijen overzee.

Zo kwam de Koninklijke De Kuyper in bezit van een distilleerderij in Canada, stichtten de Erven Lucas Bols een vestiging in Brazilië en opende Henkes Distilleerderijen in de jaren zestig van de twintigste eeuw nog een eigen distilleerderij in Ghana.

Van grote invloed was ook de Geneva and Gin Ordinance die in 1904 door het Britse parlement werd aangenomen. Deze ordonnantie schreef voor dat elke

importeur een zogenaamd potstill-certificate moest kunnen overleggen. Potstill is de Engelse benaming voor distilleerketel en het certificaat werd alleen verleend aan producten die aantoonbaar in drie procesgangen waren gestookt. Hiermee werden voor jenever dezelfde kwaliteitsmaatstaven aangelegd als ook golden voor de Schotse whisky.

Veel belangrijker echter was de bepaling dat de export naar de Britse koloniën jaarlijks met tien procent moest worden teruggebracht. In de praktijk kwam hier niet overal evenveel van terecht, maar was er toch de oorzaak van dat de jenever ten opzichte van het lokale gedistilleerd en whisky terrein begon te verliezen. Deze ontwikkeling werd nog extra versneld door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en de drooglegging van Amerika waardoor belangrijke markten voorgoed verloren gingen.

De kelderfles wordt inmiddels nauwelijks meer geproduceerd, hoewel vierkante flessen meer in trek raken als benadrukking van het ambachtelijk en historisch karakter van de jenever. De laatste distillateur die er tot aan de opheffing van zijn distilleerderij gebruik van maakte was Jan Wittkamp. Hoewel ook deze fles ten opzichte van de Schiedamse exportfles enkele belangrijke wijzigingen had ondergaan. De hoeken van de fles waren mooi strak en recht in tegenstelling tot de flessen die in onvoorstelbare massa's in de gentiende eeuw werden geproduceerd en liepen over in een fraaie ronde schouder. Ook was de fles uit blank glas vervaardigd wat het product een zekere status gaf. De Wittkamp-fles had eigenlijk maar weinig uitstaande met de export naar verre oorden.

Overigens mag bij die export nog een laatste kanttekening worden geplaatst. Waar in westerns vuurwater ten tonele verschijnt en indianen, outlaws, trekkers en cowboy de fles aan de mond zetten, dient dit eigenlijk geen ronde fles te zijn met daarin een inferieure zelfgestookte whisky, maar die vierkante groene jenever- of blanke schnapps-fles, die in de negentiende met vele miljoenen exemplaren per jaar in Schiedam werd afgevuld. ■

*voor de gaucho's
die wisten
hoe een wild paard tot
kalmte moest worden
gebracht*